
УДК 81'367.332.1: 811.161.2

Наталія Кобченко (м. Москва)

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА ТИПОЛОГІЯ РЕЧЕНЬ З ПРОНОМІНАТИВНО-ІНФІНІТИВНИМ КОМПЛЕКСОМ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті цілісно досліджено речення з прономінативно-інфінітивним комплексом в українській мові. Визначено структурно-семантичні типи цих речень, з'ясовано їхні особливості в передаванні відношення до дійсності, вираженні предикативності та вживанні структурних компонентів, встановлено спільні риси таких конструкцій із простим реченням.

Ключові слова: *речення з прономінативно-інфінітивним комплексом, односкладне/двоскладне речення, прономінатив, інфінітив.*

У синтаксичному ладі української мови окрему структурно-семантичну ланку утворюють речення, обов'язковими компонентами яких є займенниковий іменник чи прислівник та інфінітив, напр.: **Нема коли писати** отих маленьких літер. **Немає чим писати.** **Нема писати де** (Л. Костенко); **Тепер мені нема куди йти** (В. Домонтович); **Все більше нікому писать** мені листи (І. Драч). Проте через своє особливе загальне значення (вираження відсутності/наявності однієї з умов для досягнення мети), синтаксичну організацію (обмеженість кількісного та якісного складу граматичного мінімуму речення) та неочевидну морфологічну природу компонентів (інфінітива й заперечно-го прономінатива з наголошеним **ні-**) такі конструкції не вкладаються в традиційні класифікаційні схеми простого речення. Саме ці чинники й зумовили широкий спектр інтерпретацій аналізованих одиниць. Лінгвісти розглядають побудови з прономінативно-інфінітивним комплексом переважно у межах односкладних речень, однак не спостерігаємо одностайності у визначенні їхнього статусу: у науковій літературі їх витлумачують як безособові [8: 74; 9: 150–151; 13: 95; 18: 361, 363–364; 19: 37–38; 23: 254], інфінітивні [1; 6: 201; 11: 164; 17: 48; 22: 227–231]

© Н.В. КОБЧЕНКО, 2012

ISSN 1682-3540. Українська мова, 2012, № 1

39

та безособово-інфінітивні [2; 10: 223; 14: 39; 26]. Деякі дослідники, на-
впаки, обґрунтовують двоскладність цих речень, відводячи інфініти-
ву роль носія предикативної ознаки, а прономінативу з наголошеним
ні- — роль самої предикативної ознаки [15: 168; 24: 291]. Чітка визначе-
ність структури та можливість її наповнення обмеженим колом ком-
понентів зумовили навіть кваліфікацію таких конструкцій як синтак-
сичних фразеологізмів [3].

Варто звернути увагу й на те, що досі матеріалом дослідницьких
пошуків у вивченні таких одиниць поставали винятково утворення без
номінатива. До того ж, мовна практика виявляє, що двоскладні побу-
дови такого зразка з підметом-номінативом є досить поширеними в
українській мові, про це свідчить не лише художня література, а й фра-
зеологічний та паремійний матеріал, напр.: *А ти маєш про що говори-
ти і що їм сказати* (Ю. Андрухович); *Ні, у вчорашній розмові вона
таки не мала чим собі дорікнути, вона все зробила правильно; Як у
тебе з грішми — маєш за що жити?* (О. Забужко); *Мені було страшно,
і я не мав куди подітися* (Л. Дереш); *Не мав мене де дідько здибати,
та на гладкій дорозі; Пішов дід на жебри, та не мав у що хліба класти*
(Нар. творчість). До того ж трапляються випадки, коли сполука про-
номінатива й інфінітива поєднується не з лексемами **є, немає** чи **мати**,
а з іншими, напр.: *Прошу тебе не роби викрутасів, там знайдеться
кому це робити без тебе* (М. Матіос); *І це зосталося нашим із нею се-
кретом — більше ми про те не говорили. Не випадало нагоди. Аж до того
дня, коли вже не стало з ким говорити* (О. Забужко). Цей факт виво-
дить розгляд аналізованих одиниць за межі одного типу конструкцій і
створює перспективу їхньої класифікації. З огляду на це метою про-
понованої розвідки став аналіз різновидів речень з прономінативно-
інфінітивним комплексом з погляду вираження ними відношення до
дійсності, способу передання предикативності, облігаторності/фа-
культативності структурних компонентів для розкриття змісту, їхньої
експліцитності/імпліцитності, ускладненості граматичного мінімуму,
а також визначення семантичних груп таких побудов. Реалізація
цієї мети доповнить синтаксичну теорію відомостями про особливий
структурно-семантичний тип реченнєвих конструкцій, що посприяє
створенню комплексної типології простого речення, а також урізно-
манітнить фактологічну платформу для порівняльного вивчення сло-
в'янських мов.

Зупинимося на деяких особливостях вираження предикативного
центру згаданих речень, адже лише чітке розуміння його складу є ре-
альним підґрунтям адекватної кваліфікації зазначених побудов. В
українській мові функціонує два види заперечних безпідметових ре-
чень з предикативно-інфінітивним комплексом — *немає* + Pron + Inf та
Pron_{neg} + Inf, напр.: *Нема де втопитися, бо в ставках жабі по коліно*
(І. Нечуй-Левицький); *І нема кому спитать: «Хто ти? І звідки ідеш?
І задля чого? І спочинеш де?»* (І. Жиленко); *Сісти ніде. Залишити чер-
гу не можна* (Укр. тиждень, 29.07–4.08.10); *Функцій у ВРЮ дуже багато,*

виконувати ж їх нікому (Дзеркало тижня, 11–17.06.05). Таке, на перший погляд, відмінне наповнення структурної схеми розглядуваних утворень навіть зумовило зарахування їх до різних типів. Схожі думки висловлює Г.П. Арполенко, пропонуючи конструкції формально-структурної моделі *немає* + Pron + Inf вважати синтаксичними синонімами до інфінітивних, за її концепцією, речень формально-структурної моделі Pron_{neg} + Inf [1: 48–49]. Інші мовознавці, розглядаючи такі одиниці серед безособових, наголошують на можливості заперечного займенникового слова членуватися на заперечення й займенник [9: 151; 13: 95; 23: 254]. Важливу роль у розв'язанні цієї проблеми відіграє заглиблення в походження займенникових слів, що на сьогодні уже дістало теоретично обґрунтоване потрактування: прономінатив з наголошеним **ні-** є результатом лексикалізації предикативного слова **немає** із займенниковим іменником чи прислівником [2: 305; 3: 185–187; 18: 361]. Саме завдяки гібридній граматичній природі ці заперечні прономінативи акумулюють у собі властивості двох класів слів — предикативного й займенникового, що зумовлює функціонування їх у ролі контамінованих синтаксем предикативно-об'єктного значення, пор.: *Просто **ніколи** нам підраховувать листя...* (П. Мовчан) — *Просто у нас **немає часу** підраховувать листя; Як подумати, то вже фактично **ніяк** жити на цьому білому світі* (Л. Костенко) — *Як подумати, то вже фактично **немає змоги** жити на цьому білому світі*.

Пронмінативи з наголошеним **ні-**, порівняно зі звичайними заперечними займенниковими іменниками та прислівниками, що мають наголос на корені, мають низку відмінностей, які простежуються на кількох рівнях: 1) етимологічному — перші, як було вище зазначено, є результатом лексикалізації, другі утворилися внаслідок злиття давніх заперечних та неозначених; 2) фонетичному — за однакового фонемного складу відрізняються місцем наголосу; 3) лексичному — заперечні займенникові слова з наголосом на корені «передають заперечення того лексичного змісту, який виражений післяпрефіксовою частиною слова» [25: 188] (у нашому випадку — заперечення особи, предмета, місця, часу і под.), тоді як прономінативи з наголошеним **ні-** вказують на відсутність осіб, предметів, місця, часу тощо; 4) морфологічному — займенникові іменники з наголосом на **ні-**, на відміну від звичайних заперечних займенникових іменників, характеризуються неповнотою відмінкової парадигми: у них відсутня грамема називного й кличного відмінків [6: 202]; 5) синтаксичному — заперечні прономінативи з наголосом на корені в реченні можуть посідати позиції субстанційних, предикативних та адвербіальних синтаксем, а прономінативи з наголошеним **ні-** спеціалізуються лише на вираженні предикативного центру в реченнях певного типу [21: 404]; крім того, перші, виконуючи функції другорядних членів, уживаються лише в реченнях з подвійним запереченням (потребують заперечної форми присудка) [16: 96–97], натомість другі є самостійними виразниками заперечення й нейтралізують можливість заперечної форми інших компонентів речення.

Отже, маємо підстави вивести прономінативи з наголошеним **ні-** зі сфери заперечних, куди їх зараховує граматична традиція, й оформити в окремий розряд займенникових слів — предикативні займенникові слова, або предикативні прономінативи.

Це умотивовує поділ односкладних заперечних речень з прономінативно-інфінітивним комплексом на два підтипи — синтетичний (з предикативним займенниковим словом) та аналітичний (з предикативним словом **немає** та прономінативом), якого дотримуються деякі мовознавці [22: 230–231; 26]. Загалом погоджуючись із такою диференціацією аналізованих структур, вважаємо за доцільне використовувати дещо інші термінологічні номінації — речення з лексикалізованим і нелексикалізованим предикатом, адже поняття «синтетичний» стає незастосовним щодо побудов, які передають ситуацію в майбутньому або минулому, бо тут для маркування категорії часу з'являється допоміжне дієслово, через що предикат набуває ознак аналітичності, напр.: *Це ж скоро **нікого** вже **буде** й **проковтнуть!*** (В. Симоненко); *Як **спрага** мучила!.. **та ніколи** було **припасти**... **Освіжити** палке чоло* (В. Коломієць). До того ж під термін “синтетичні заперечні речення” неможливо підвести навіть усі конструкції в теперішньому часі, оскільки спосіб оформлення предикативного займенника у формі непрямого відмінка з прийменником важко назвати синтетичним, напр.: *Приходь до нас на вареники у суботу. Сашкові **ні з ким** десять дек **випити**; А вона ж не **дерев'яна**... а якщо подумати — то **їй і впасти ні на кого**...* (М. Матіос).

Дуалізм граматичної сутності лексеми **бути** (можливість функціонувати в ролі як повнозначного слова, так і аналітичного слова-морфемі) спричинив дискусії навколо потрактування її статусу в розглянутих реченнях: деякі науковці наполягають на службовому характері цього компонента [18: 361; 26]. Тут доречно нагадати визначальні ознаки зв'язок, які сформулювала й переконливо аргументувала К.Г. Городенська: 1) десемантизація; 2) виконання функції синтаксичної вербалізації — переведення різних класів слів у сферу дієслова й надання їм граматичних категорій дієслова; 3) поєднання основної частини присудка з підметом [7: ??]. Елемент **бути** в стверджувальних конструкціях та в заперечних з нелексекалізованим предикатом є повнозначним словом, тому що він цілком зберігає своє лексичне значення (виражає відсутність умови певного типу) і не транспонує в дієслово жоден компонент речення. Твердження, що в таких односкладних побудовах **бути** виступає зв'язкою при інфінітиві, видається сумнівним, оскільки він не формує структуру речення, а внаслідок дериваційних перетворень займає позицію адвербіальної синтаксеми мети [12]. Ще одним доказом того, що лексема **бути** в розглянутих утвореннях є повнозначним дієсловом, слугує неможливість його імпліцитного вираження в стверджувальних конструкціях теперішнього часу, пор.: *Нам є куди йти* — **Нам куди йти*. Про службовий характер компонента **бути** є підстави говорити лише в заперечних реченнях з

лексикалізованим предикатом, що передають ситуацію в минулому чи майбутньому, напр.: *А оскільки проігнорувати їх було важко, а **відповісти було нічого**, вони просто понижували голос, демонструючи в такий спосіб збентеження і небажання говорити на цю тему* (Дзеркало тижня, 28.11–4.12.09); *Експерти кажуть: поки приймуть «ідеальні» закони, про які час від часу розповідають українські політики, що змагаються за владу, — **продавати буде вже нічого*** (Дзеркало тижня, 15–21.09.07). У таких випадках словоформи **було** й **буде**, справді, десемантизовані, адже не виражають існування чи неіснування, значення відсутності вже закладене в предикативному займенниковому слові, і їхня роль обмежена вираженням категорій способу й часу контамінованого предиката.

Специфіку аналізованих утворень становить і те, що на семантико-синтаксичному рівні вони неелементарні, утворилися внаслідок згортання складнопідрядних речень з підрядною частиною мети. На формально-граматичному рівні відповідають усім ознакам монопредикативних одиниць: виконують функцію повідомлення, позначають дві взаємопов'язані ситуації (відсутність умови певного типу + неможливість досягнення мети), містять один предикативний центр, мають усталені засоби заповнення позицій структурної схеми та характеризуються неперервністю синтаксичних зв'язків між компонентами. Зважаючи на це, логічно для їхнього опису використовувати традиційні принципи класифікації простого речення.

За характером вираження відношення до дійсності побудови з прономінативно-інфінітивним комплексом поділяються на стверджувальні й заперечні, напр.: *Коли жінці **є що сказати**, навіть диво не може змусити її замовкнути* (Post Поступ, 2010 — №8); *Мене теж пориває виступити. Я **маю що сказати*** (Л. Костенко); *Де сміх, котрий немов моріг, Дитячий коло хати? Спитаю в дітлахів крізь сніг. **Нема в кого спитати*** (А. Мойсієнко); *Я не знав, що відповісти. А **він не мав що додати**. Так і доїхали* (С. Жадан). Проте цей аспект дослідження зазначених конструкцій у лінгвістичних працях не дістав задовільного висвітлення: одні мовознавці його оминають, інші розглядають стверджувальні й заперечні побудови в межах різних типів речень, не об'єднуючи їх у корелятивні пари за ознакою ствердження/заперечення. Так, в академічному виданні «Сучасна українська літературна мова. Синтаксис» заперечні конструкції витлумачено як безособові, а стверджувальні — як інфінітивні [23: 253–254]. В інших студіях натрапляємо на цей погляд у дещо модифікованому вигляді. Зокрема, Г.П. Арполенко стверджувальні утворення визнає відповідниками лише тих заперечних, предикат яких є нелексикалізованим, напр.: *Є над чим працювати — **Немає над чим працювати***, аргументуючи це аналогічністю їхніх структурних схем і протиставляючи їм речення з лексикалізованим предикатом як інший конструктивний тип [1: 48–49]. Цікавий підхід до розв'язання цього питання запропоновано в праці «Русская грамматика». Її автори заперечні побудови такого зразка трактують як один

лексикалізованим предикатом, що передають ситуацію в минулому чи майбутньому, напр.: *А оскільки проігнорувати їх було важко, а **відповісти було нічого**, вони просто понижували голос, демонструючи в такий спосіб збентеження і небажання говорити на цю тему* (Дзеркало тижня, 28.11–4.12.09); *Експерти кажуть: поки приймуть «ідеальні» закони, про які час від часу розповідають українські політики, що змагаються за владу, — **продавати буде вже нічого*** (Дзеркало тижня, 15–21.09.07). У таких випадках словоформи **було** й **буде**, справді, десемантизовані, адже не виражають існування чи неіснування, значення відсутності вже закладене в предикативному займенниковому слові, і їхня роль обмежена вираженням категорій способу й часу контамінованого предиката.

Специфіку аналізованих утворень становить і те, що на семантико-синтаксичному рівні вони неелементарні, утворилися внаслідок згортання складнопідрядних речень з підрядною частиною мети. На формально-граматичному рівні відповідають усім ознакам монопредикативних одиниць: виконують функцію повідомлення, позначають дві взаємопов'язані ситуації (відсутність умови певного типу + неможливість досягнення мети), містять один предикативний центр, мають усталені засоби заповнення позицій структурної схеми та характеризуються неперервністю синтаксичних зв'язків між компонентами. Зважаючи на це, логічно для їхнього опису використовувати традиційні принципи класифікації простого речення.

За характером вираження відношення до дійсності побудови з прономінативно-інфінітивним комплексом поділяються на стверджувальні й заперечні, напр.: *Коли жінці **є що сказати**, навіть диво не може змусити її замовкнути* (Post Поступ, 2010 — №8); *Мене теж пориває виступити. Я **маю що сказати*** (Л. Костенко); *Де сміх, котрий немов моріг, Дитячий коло хати? Спитаю в дітлахів крізь сніг. **Нема в кого спитати*** (А. Мойсієнко); *Я не знав, що відповісти. А **він не мав що додати**. Так і доїхали* (С. Жадан). Проте цей аспект дослідження зазначених конструкцій у лінгвістичних працях не дістав задовільного висвітлення: одні мовознавці його оминають, інші розглядають стверджувальні й заперечні побудови в межах різних типів речень, не об'єднуючи їх у корелятивні пари за ознакою ствердження/заперечення. Так, в академічному виданні «Сучасна українська літературна мова. Синтаксис» заперечні конструкції витлумачено як безособові, а стверджувальні — як інфінітивні [23: 253–254]. В інших студіях натрапляємо на цей погляд у дещо модифікованому вигляді. Зокрема, Г.П. Арполенко стверджувальні утворення визнає відповідниками лише тих заперечних, предикат яких є нелексикалізованим, напр.: *Є над чим працювати — **Немає над чим працювати***, аргументуючи це аналогічністю їхніх структурних схем і протиставляючи їм речення з лексикалізованим предикатом як інший конструктивний тип [1: 48–49]. Цікавий підхід до розв'язання цього питання запропоновано в праці «Русская грамматика». Її автори заперечні побудови такого зразка трактують як один

з різновидів простих речень з «лексично обмеженими компонентами» [21: 346–348], а стверджувальні — зараховують до речень фразеологізованої структури [21: 385], наголошують, що вони «у вихідній формі заперечення не передають, а в інших формах передають факультативне заперечення: *Было (не было) куда пойти; Будет (не будет) с кем посоветоваться*» [21: 404]. Підгрунття такого трактування почасти зрозуміле, адже в минулому й майбутньому часі тотожність структурної схеми стверджувальних і заперечних побудов очевидна, тоді як у теперішньому — їхня синтаксична організація ніби неоднакова, пор.: *Есть куда пойти — Некуда пойти*. Це враження підсилює ще й відсутність у російській мові одиниць з нелексикалізованими предикативним словом **немає** й прономінативом. Але так видається лише на перший погляд. Якщо ж повернутися до витоків заперечних конструкцій з лексикалізованим предикатом, то побачимо, що їхня структурна схема є згорненим варіантом структурної схеми стверджувальних утворень, пор.: *Є чим дихати — Нічим дихати* (← *Нема чим дихати* ← *Не є чим дихати*). Отже, лексикалізація предикативного і займенникового слів призвела і до злиття їхніх синтаксичних позицій у реченнєвій структурі. З огляду на це є безперечні підстави кваліфікувати побудови на зразок *Є чим дихати — Нічим дихати* корелятивними парами за ознакою ствердження/заперечення. До того ж потрібно пам'ятати, що поділ речень на стверджувальні та заперечні ґрунтується не на формальних показниках, а, як слушно зазначив І.Р. Вихованець, «відбиває погляд мовця на зв'язки і відношення між предметами та їхніми ознаками в позамовній дійсності» [5: 118]. В іншому разі конструкції із заперечними займенниковими словами на зразок *Ніхто не хоче* мали б тлумачитися як стверджувальні.

Відмінність синтаксичної організації стверджувальних і заперечних одиниць, яка давала мовознавцям привід визнавати їх окремими різновидами, справді, є. Однак вона зумовлена семантико-синтаксичною валентністю предикатів **є** та **немає**, які, виражаючи протилежні ознаки (наявність та відсутність), потребують актантів різних відмінкових форм: суб'єкт наявності, породжений предикатом **є**, виражений переважно номінативом, що на формально-граматичному рівні виконує роль підмета, тоді як для об'єкта відсутності, зумовленого предикатом **немає**, характерна форма генітива, що на формально-граматичному рівні є додатком головного члена односкладного речення, пор.: *Є дива на світі — Немає див на світі; У мене є час — У мене немає часу*. Напр.: *І бояться люди тієї подвійної цензури — дуже. Та й є чого боятись: хіба не страшно стратити ім'я «поступового письменника», а ще разом з тим і заробіток?* (О. Пчілка); *Вторгує грек, і подорож чуждова, і є про що розказувать весь вік* (Л. Костенко); *А довершеності, як писав А. де Сент-Екзюпері, досягають не тоді, коли більше нема чого додати, а коли вже нема чого відняти* (Укр. мова, 2010 — №4). Отже, всі стверджувальні утворення з прономінативно-інфінітивним комплексом є двоскладними.

Щодо способу вираження предикативного ядра аналізовані побудови можуть бути двоскладними й односкладними. Двоскладні речення охоплюють, крім усіх стверджувальних конструкцій, утворення з предикатом **мати** (інколи **знайти**), напр.: *Хоч не відмовлюсь від невеличкої перекуски, бо вдома, як то мовлять, і церковна миша не мала би що з'їсти* (Л. Дереш); *Майстер перекладу світового рівня не мав де застосувати свої вміння, йому було заборонено друкуватися, а це для творчої людини значно страшніше, ніж фізична смерть* (Дивослово, 2011 — №1); *Вона йому нічого не відповіла. А у викладача було прізвище Белкін. Я йому знайшла б що сказати* (Країна, 13.05.11). Також трапляються структури, де прономінативно-інфінітивний комплекс субстантивується й виконує роль іменного складеного присудка, напр.: *Казав приятель, що емігрував у гонитві за удачею: «Ностальгія — це коли нема кому похвалитися»* (О. Кривенко, В. Павлів); *Смерть води — як нема куди текти* (В. Коломієць); *Ідеальні стосунки — це коли з людиною є про що помовчати* (Країна, 13.05.11).

У вивченні односкладних речень з прономінативно-інфінітивним комплексом спостерігаємо виразну тенденцію підвести їх під один різновид — чи то інфінітивних, чи безособових, чи безособово-інфінітивних конструкцій. Проте мовний матеріал дає підстави поділити їх на кілька типів односкладних конструкцій, а саме:

1. Безособові речення, напр.: *А коли не було суду, то й нема кого страчувати* (Ю. Винничук); *В якийсь момент вам відкривається, що тужити нема за чим...* (О. Кривенко, В. Павлів); *Купив екологічну карту України — плямиста, як саламандра, вже ж нема де жити на цій землі* (Л. Костенко). Не знаходимо достатніх підстав зараховувати такі одиниці до інфінітивних чи безособово-інфінітивних речень, оскільки інфінітив, як зазначалося вище, тут залежний — він не визначає структуру речення й формально не входить до предикативного ядра, а виконує функцію адвербіальної синтаксеми.

2. Означено-особові речення. Лексичне наповнення їхнього предикативного центру обмежене словами **мати** та **знайти**, напр.: *Шістнадцятий рік навчаю дітей музики, тож маю що порівнювати* (Високий замок, 19.11.09); *Молодь тримала в руках плакати з гаслами, які потім скандувала: «Студенти не товар — універ не базар», «Не будемо платити, бо не маємо за що жити»...* (Високий замок, 13.10.10); *Позику ти повернеш через п'ять років, якщо захочеш. Якщо не захочеш, теж не біда, маємо з чого жити* (Віче, 2011 — №9); *Є на світі всякі «-істи», Завжди знайдем кого з'їсти!* (М. Лукаш).

3. Узагальнено-особові речення. Цікаво, що з-поміж прислів'їв таких утворень не виявлено, вони зрідка трапляються в художній літературі, напр.: *І буде варт на світі жити, як матимеш кого любить* (Т. Шевченко); *Як маєте що сказати, то я послухаю* (В. Шкляр).

4. Інфінітивні речення. Уживання цих конструкцій як самостійних одиниць не зафіксоване. Вони трапляються лише в ролі предикативних частин безособових речень з пояснювальними відношеннями

та в ролі підрядної частини мети в складнопідрядних побудовах, напр.: ...слухати, надто коли щось цікаве, — **й не мати куди цього переказати**; ...і хлопці висадили в себе в кімнаті вікно, щоб **мати чим дихати**... (О. Забужко); Але для Табачника головне роздути український націоналізм до неймовірних величин, аби **мати чим страшити** електорат (Post Поступ, 2010 — №8).

Для повноти характеристики побудов з прономінативно-інфінітивним комплексом з погляду способу вираження предикативності варто вказати й на те, що вони, хоч і зрідка, вживаються як напівпредикативні, виступаючи в складі дієприслівникового звороту, напр.: А на Дрогобиччині всю худобу по вивезених на Сибір, шість тисяч голів худоби, **не мавши де держати, ані чим годувати** [...], зігнали до райцентру й перебили... (О. Забужко); А молоді сім'ї, **не маючи де жити**, беруть у держави гроші за дитину і віддають її у державні сиротинці (Укр. правда, 18.12.09).

На особливу увагу заслуговує питання про поширеність аналізованих конструкцій. У визначенні облігаторних і факультативних компонентів цих конструкцій на перший план виходить семантичний чинник. Впадає в око інформативна недостатність їхнього предикативного центру, яку компенсує інфінітив, пор.: В мене спалили бензовоз, мені бензин **немає за що купувати** (С. Жадан) — *Мені бензин немає за що; Нам **є де йти** — дороги неозорі, ще сизувати в прохолодній млі (В. Стус) — *Нам є де. Без інфінітива ці утворення втрачають одну з основних ознак речення — виражати повідомлення й бути комунікативною одиницею. Отже, у структурі таких односкладних та двоскладних стверджувальних речень інфінітив є облігаторним компонентом, хоч формально й не входить до предикативного центру, тому побудови, що складаються з дієслова **бути** та прономінативно-інфінітивного комплексу, є непоширеними, напр.: Я гордий, бо **є чим гордувати** (І. Карпенко-Карий); — Такий шматок щастя! Я заздрю цьому чоловікові!.. — **І є чому заздрити!** (П. Яценко); Вранці — **ніде ні плямки. І похмелитися нічим**... (І. Жиленко). Поширювачами таких структур найчастіше бувають додатки зі значенням: особи, відсутність чи наявність певної умови, за якої стверджується, напр.: **Є лицарству де погуляти і хист, і славу показати** (О. Лятуринська); Його команда тільки формується; у програмі немає обіцянок, від яких мліють, **нема з чого кепкувати журналістам** (Укр. правда, 20.01.10); об'єкта дії, вираженої інфінітивом, напр.: Хвалить Бога, у вас є й висівки, й полова, і межисітка, а в комірці стоять і одвійки, і од'ємини; **є з чого надерти дерті, буде чим годувати поросята** (І. Нечуй-Левицький); Першим **живати країну було ніколи**, бо вони вже прийшли до влади (Дзеркало тижня, 29.07–4.08.07); адресата дії, вираженої інфінітивом, напр.: Фото для сімейного альбому, **буде що показати внукам** (Л. Костенко); Але це неправильно, бо така ситуація нагадує мені твердження, що Україні **нічого запропонувати світу**, окрім сала та жінок (Укр. тижень, 15–21.10.10). Нерідко ці побудови поширюють обставинами,

здебільшого часу й місця, інколи способу дії, причини, напр.: *Але Аврорі все одно не було чого робити цілу годину, поки прийде на урок Юра* (Л. Клименко); *...тепер у Чернівцях ввечері є куди піти...* (В. Кожелянко); *Інна теж згортає свій медпункт, збирає аптечку, впаковує свої ампули та шприци, — рятувальній службі її нема чого на току більше робити, перебазовується в село* (О. Гончар); *...бо не було йому як вертати в село самому місячної ночі...* (О. Забужко); *Через те коневі й наїстися ніколи* (М. Матіос).

Що стосується двоскладних одиниць з предикатом **мати**, то тут формально до предикативного ядра не входять ні інфінітив, ні прономінатив, однак для інформативного завершення речення вони є необхідними елементами, пор.: *А я не матиму де дітися з журбою...* (Леся Українка) — **А я не матиму* — **А я не матиму де*; *Тіло. Ми вже маємо куди його подіти* (Л. Дереш) — **Ми вже маємо* — **Ми вже маємо куди*. Отже, непоширеними структурами такого зразка є ті, до складу яких входить підмет, виражений власне-субстантивом, присудок, експлікований дієсловом **мати**, та прономінативно-інфінітивний комплекс, що формально посідає позиції додатка й обставини мети, напр.: *Але слухати не було кому, а вона не мала кому плакати* (О. Забужко); *Пам'ятати, чи твої діти здорові, чи старі батьки мають що їсти...* (В. Кожелянко). Граматичний мінімум таких речень поширюється насамперед додатками зі значеннями об'єкта, джерела, адресата дії чи співдіяча, напр.: *...вона не має більше куди складувати їхні проблеми, — і не бачить, чому мала б це робити* (О. Забужко); *Від українських письменників ми справді маємо чого навчитися* (Експедиція XXI, 2010 — №12); *А ти маєш про що говорити і що їм сказати* (Ю. Андрухович); *Летячи кудись далі і далі, я думала: чи не витурили мене за щось з цього саду, де я усіх впізнавала і з усіма мала про що говорити?* (М. Матіос). Із-поміж обставинних поширювачів переважають часові та просторові (місця), напр.: *Горобенко зняковів і не знайшов одразу що б відповісти* (Б. Антоненко-Давидович); *Вона закопилила губку, — вона не має там чого шукати* (О. Кобилянська), рідше трапляються — причини й мети, напр.: *А я не матиму де дітися з журбою...* (Леся Українка); *Смерть бін Ладена нагадує смерть Шухевича. Околиця міста, одна посмертна фотографія з простреленою головою. Відсутність могили, щоб кляті націоналісти не мали куди ходити поклонитися* (Країна, 13.05.11), зрідка — обставини способу дії, напр.: *Та й чого б це, далебі, вірити перекладачеві, який засадничо не має що сказати...* (Т. Гаврилів).

Аналізуючи побудови з прономінативно-інфінітивним комплексом, неможливо оминати питання про наявність/відсутність структурно необхідних членів. Як і всі прості речення, їх класифікують на повні та неповні, причому другі зафіксовані лише як неповні контекстуальні. Уважаємо за доцільне зхарактеризувати лише ті неповні одиниці, у яких пропущені облігаторні компоненти, оскільки їхні різновиди за неназваними факультативними компонентами нічим не відрізняються

від аналогічних різновидів будь-якого простого речення. З-поміж згаданих односкладних та двоскладних стверджувальних із присудком, вираженим дієсловом **бути**, досить поширеними є конструкції з неназваним інфінітивом, напр.: *Намірився вже, було, з неї злізти, але побачив, що **нема куди*** (Ю. Винничук); *Реставрувати? **Нема кому**. Усі будівельники стоять у чергах за червоним міцним* (Ю. Андрухович); *Придурки живуть вічно, і коли ти вже став придурком, значить, **є за що!*** (П. Яценко). Іноді трапляється пропуск інфінітивного компонента разом зі ще одним чи кількома факультативними членами, напр.: *У мене збереглося до Марії Іванівни ніжне почуття, я все ладен був би зробити для неї, але мені **було ніколи**, надто ніколи, а до того ще й жили ми тепер на протилежних кінцях міста* (В. Домонтович); *Вона свіжості життя так ніколи й не відчула, а вже їй і **ніколи*** (М. Матіос); *Треба пожаліти одне одного, а **нема як**. Людина для людини закритий світ* (Л. Костенко). У двоскладних реченнях з дієсловом-присудком **мати** (зрідка — **знайти**) можливе опускання підмета, напр.: *Щодня роками вона тільки й дбала про його тіло: щоб **мав що їсти**, щоб мав вигоди, доволі одежі, не застудився* (М. Коцюбинський); *Нащо вона оце мучить — і матір, і себе? **Знайшла кому плакатися*** (О. Забужко); *Ми так обносилися, що після вилазки з лісу **не мали в що перевдягнутися*** (В. Шкляр). Іноді трапляється неназвання відразу двох облігаторних компонентів — субстантива-підмета та інфінітива-обставини, напр.: *А я її примусив, бо **мав за що*** (М. Матіос).

Прономінативно-інфінітивний комплекс може бути не тільки частиною ускладненого речення, а й сам ускладнюватися за рахунок однорідних компонентів — прономінатива чи інфінітива, напр.: *Просто в місті стоїть надто велика спека, і від цієї спеки в мене ослабли нерви. Просто мені **нема куди й чому йти***. (В. Домонтович); *За таких умов незабаром **буде нікому й ніде досліджувати** складні технології і процеси* (Дзеркало тижня, 29.09–5.10.07); *...щойно тепер Артур Пєпа здогадався, що обидві [танцівниці] мали на собі шати наречених, зі знанням діла підібраний весільний убір, тож **вони мали що розплутувати, розшнуровувати, розв'язувати, розпускати й повільно розкидувати** навколо себе...* (Ю. Андрухович).

Прономінативно-інфінітивні речення мають і свої семантичні особливості. Вони виражають відсутність/наявність певної узагальненої умови для досягнення мети [1; 2; 4], однак відповідно до семантико-граматичних особливостей компонента, що виражає цю узагальнену умову (тобто прономінатива), поділяються на дві групи — субстанційні (із займенниковим іменником) і адвербіальні (із займенниковим прислівником), кожне з них має свої значеннєві різновиди, а саме:

1. Субстанційні речення: а) суб'єктні, напр.: *Був статок, лиш **не було кому** про него **дбати*** (Н. Кобринська); *Ми з Мулою слухали це все й раділи, бо **нікому** тепер нас **узайве турбувати*** (П. Яценко); *Не турбуйся. Мене **є кому утримувати*** (О. Забужко); б) об'єктні, напр.: *Україні **немає чого запропонувати** світовій музичній індустрії, окрім*

фольку (Укр. тиждень, 15–21.10.10); *І гуркіт жорен ширився, гучнішав, так ніби нічого було молоть...* (П. Мовчан); *Боюсь тільки, що кожній дівчині є що губити і кожна дівчина стоїть перед небезпекою упасти* (В. Домонтович); в) адресатні, напр.: *Щоб не було багатих, бо всі багатими бути не можуть, то хай усі будуть бідні, щоб не було кому заздрити*; *Щось вона мала на душі — і не мала кому розказати* (О. Забужко); *Як то сказано: «Лоб свербить, та кланяється нікому»* (П. Загребельний); *Я не знаю, до кого я звертаюсь. У нас є до кого звернутися лише тоді, коли тобі добре* (Л. Костенко; 4) інструментальні, напр.: *Гвера в неї немає — боронитися нема чим*; *Йому нічим було витерти* сльозу, що тихо стікала по зарослій щоці... (М. Матіос); *Тож коли вона ще й кинула мені есемеску в цей беззахисний час накруту, я просто не мав чим закритися від удару* (Л. Дереш); 5) соціативні, напр.: *Утім, якщо немає з ким бавитись у Гру правил, завжди залишається найдосконаліший, остаточний суперник — ти сам* (Л. Дереш); *Ні з ким особливо до бесіди не стаєш, навіть, коли є з ким говорити* (М. Матіос); *...і я навіть не маю з ким поділитися* здогадом, який оце щойно мені свінув... (О. Забужко).

2. Адвербіальні речення: а) локативні статичні, напр.: *...Страшніше смерті, як нема де вмерти* (Б. Олійник); *Не може ж вона примусити його швендяти порожнім темним коридором, де ніде навіть присісти* (Л. Клименко); *Лишаймося із Соломоном. Є де жити і Бога хвалити; — Та, зрештою, я й не маю де ночувати,* — сказав Цитрон (Ю. Винничук); б) локативні динамічні, напр.: *Та нам, погорільцям, нема куди йти* (П. Мовчан); *...Ти певний, що я зламаний остаточно, що мені ждати підтримки нізвідки, що обставини притисли мене, знищили мене...* (П. Загребельний); *Ганок був у прохідному дворі, отже до нього можна було підкрастися, мали ми куди й тікати* (В. Шевчук); в) темпоральні, напр.: *Мислення ваше імпульсивне, хапливе, вам нема коли зосередитись...* (О. Гончар); *Ніколи розмовляти з тобою* (М. Коцюбинський); *Та замислюватися над цим не мали коли ні ті, кому тут пуп різали з діда-прадіда, ні ті, що недавно ввійшли сюди господарювати, не питаючи ні в кого ні дозволу, ні згоди* (М. Матіос); г) кондиціональні, напр.: *А що таке український поет у масовому сприйнятті? Животата і мордтата істота з депутатським посвідченням або без нього, яка скиглить, що ціни на папір ростуть і нема як надрукувати чергову збірочку* (Сучасність, 1994 — №5); *Ти тільки сам, один як перст — зростаєш криком, і ніяк всім зіллється рікам і ніяк звіритись очам котрого з побратимів* (В. Стус); г) каузальні, напр.: *Нема за що ганити тебе, хіба за те, що ти свій заробіток пускаєш так, на вітер* (Лєся Українка); *Скажи також їй і те... так, так, скажи — нема вже чого з тим ховатися — хоч твоя Зина і є вже півроку за коханку марудного й чесногОплика, та все ж не буде за дружину ані йому, ані кому іншому* (В. Домонтович); *У кожній нації є від чого збожеволіти. В різних обставинах, в різні епохи* (Л. Костенко); д) цільові, напр.: *Тобто їти не було кому, не було чим, ані куди, і головне — не було навіщо* (Л. Дереш); Оцінки

експертів стосовно вартості наркотиків, що транспортуються через Мексику до США, значно варіюються: називають суми від \$14 млрд до \$40 млрд щороку. \$8 -24 млрд із цих фінансових потоків повертаються в Мексику. € за що воювати (Укр. тиждень, 31.07–6.08.09).

Отже, одиниці з прономінативно-інфінітивним комплексом так само виявляють класифікаційні ознаки простого речення й поділяються на стверджувальні та заперечні, двоскладні й односкладні (безособові, означено-особові, узагальнено-особові, інфінітивні), поширені й непоширені, повні й неповні, з неускладненим й ускладненим граматичним мінімумом тощо.

1. Арполенко Г.П. Інфінітивні речення // Г.П. Арполенко, В.П. Забеліна Структурно-семантична будова речення в сучасній українській мові. — К.: Наук. думка, 1982. — С. 5–65.
2. Бабайцева В.В. Система односоставных предложений в современном русском языке: Монография. — М.: Дрофа, 2004. — 512 с.
3. Брицкий В.М. Синтаксис и семантика инфинитива в современном русском языке. — К.: Наук. думка, 1990. — 318 с.
4. Виноградов В.В. Избранные труды. Исследования по русской грамматике. — М.: Наука, 1975. — 559 с.
5. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. — К.: Либідь, 1993. — 368 с.
6. Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматики української мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. — К.: Унів. вид-во „Пульсари”, 2004. — 400 с.
7. Городенська К. Проблема статусу зв'язок в українському мовознавстві // Українська мова. — 2003. — № 3-4. — С. 38-45.
8. Гужва Ф.К. Трудные вопросы синтаксиса и пунктуации: Справочник для учителя. — К.: Рад. школа, 1981. — 255 с.
9. Дудик П.С. Синтаксис української мови: підручник / П.С. Дудик, Л.В. Прокопчук. — К.: ВЦ «Академія», 2010. — 384 с.
10. Загітко А.П. Основи українського теоретичного синтаксису. Ч.1. — Горлівка: ГДПІ-ІМ, 2004. — 228 с.
11. Исаченко А.В. О синтаксической природе местоимений // Проблемы современной филологии (сб. статей к семидесятилетию акад. В.В. Виноградова). — М., 1965. — С. 162-166.
12. Кобченко Н.В. Функція інфінітива в реченнях формально-структурних моделей *немає+Проп+Inf* та *Проп_{neg}+Inf* // Українська мова у ХХІ столітті: традиції і новаторство: Тези доповідей Всеукраїнського лінгвістичного форуму молодих учених, Київ, 21-23 квітня 2010 р. — К.: ІАЦ «Спейс-Інформ»; ФОП Гудименко, 2010. — С. 80-82.
13. Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. — К.: Рад. шк., 1965. — Ч. 2: Синтаксис. — 342 с.
14. Лекант П.А. Синтаксис простого предложения в современном русском языке: Учеб. пособие для студентов филол. специальностей ун-тов и пед. ин-тов. — М.: Высш. шк, 1974. — 160 с.
15. Луцкай В.В. Заполнение позиционного состава предложения по принципу функциональной эквивалентности: интроспективный анализ в русле экспликационной грамматики. — Донецк: ДонНУ, 2010. — 255 с.
16. Матвіяс І.Г. Синтаксис займенників в українській мові. — К.: Вид-во АН УРСР, 1962. — 131 с.
17. Озерова Н.Г. Средства выражения отрицания в русском и украинском языках. — К.: Наук. думка, 1978. — 118 с.

18. *Пешковский А.М.* Русский синтаксис в научном освещении. — 8-е изд., доп. — М.: Языки славянской культуры, 2001. — 544 с.
19. *Попов А.С.* Проблема принадлежности инфинитива к подлежащему или безлично-зависимому компоненту в некоторых типах предложений современного русского языка // Вопросы синтаксиса и стилистики русского языка. — Ульяновск, 1976. — Вып. 2. — С. 24-38.
20. *Потебня А.А.* Из записок по русской грамматике. — М.: Учпедгиз, 1958. — Т. I-II. — 536 с.
21. Русская грамматика: научные труды / РАН Ин-т рус. яз. им. В.В. Виноградова / Е.А. Брызгунова, К.В. Габучан, В.А. Ицкович, И.И. Ковтунова, И.Н. Кручинина, М.В. Ляпон, А.Ф. Прияткина, И.П. Святогор, Н.Ю. Шведова. — Репринтное издание — М., 2005. — Т. 2: Синтаксис. — 712 с.
22. *Слинько І.І.* та ін. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання: Навч. посібник / І.І. Слинько, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська. — К.: Вища шк., 1994. — 670 с.
23. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. І.К. Білодіда. — К.: Наук. думка, 1972. — 515 с.
24. *Тимофеев К.А.* Об основных типах инфинитивных предложений в современном русском литературном языке // Вопросы синтаксиса современного русского языка. — М.: Учпедгиз, 1950. — С. 257—301.
25. Українська мова: Енциклопедія. — 2-ге вид., випр. і доп. — К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2004. — 824 с.
26. *Шкіцька І.Ю.* Реалізація суб'єктивно-модальних значень у структурі безособово-інфінітивних речень сучасної української мови: Дис. ... канд. філол. наук. — Харків, 2004. — 177 с.

Natalia Kobchenko (Moscow)

TYPOLOGY OF UKRAINIAN SENTENCES WITH PRONOMINAL-INFINITIVE COMPLEX

The paper deals with the problem of the sentences with pronominal-infinitive complex in Ukrainian language. It is point out that these constructions may belong to different structural-syntactic types of sentences. They are divided into groups according to presentation of relation to reality, way of expression the predicativeness, presence of obligatory/ facultative structural components etc. The semantic types of these sentences are delineated.

Key words: sentence with pronominal-infinitive complex, mononuclear/ two-member sentence, pronominal, infinitive.

Відомі постаті про мову

В цій «денаціоналізації» українського народу є деякі практичні вигоди — зручніше, коли люди, що живуть в одній державі, розмовляють однією мовою. Але практичні вигоди аж ніяк не скуповують жадливіх духовних втрат, що тягне за собою перетворення однієї народності в іншу.

Втрачаючи рідну мову, народ втрачає разом з нею і своє духовне надбання, яке він нажив за багато віків, свій особливий спосіб розуміння світу, особливий спосіб передавати це розуміння, свої запаси мудрості, що зберігаються в народній поезії, в творах усної словесності, якими багатий кожний обдарований народ. Познайомтесь хоча б, наприклад, з українськими «народними думами»; кожна із них є поетичний і водночас історичний твір високої художньої і наукової вартості. І все це народ втрачає разом з мовою. Народна душа бідніє, вироджується, народ падає в своїх духовних силах, переходить на нижчий ступінь розвитку; слова чужої мови, хоча і спорідненої, є для нього мертві звуки, які не викликають думок, відчуттів, всієї тієї плідної творчої праці, що її викликають звуки мови рідної.

Олександра Єфименко, 1901